

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Κ. ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ

ΜΕΡΙΚΕΣ ΜΕΤΑΦΟΡΙΚΕΣ ΕΚΦΡΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΦΗΜΙΣΜΟΙ
ΓΙΑ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΙΝΔΟΕΥΡΩΠΑΪΚΗ*

1. Η φυσική γλώσσα, ως επικοινωνιακό μέσο, προκειμένου να εκφράσει όλο το εύρος της νοητικής βούλησης του χρήστη, λειτουργεί σε διάφορα επίπεδα και χρησιμοποιεί πολλαπλούς εκφραστικούς μηχανισμούς. Δύο τέτοια επίπεδα έκφρασης, αλλά και ουσιαστικά χαρακτηριστικά της ανθρώπινης γλώσσας, είναι η κυριολεξία και η διευρυμένη χρήση του λεξιλογίου. Ενώ στην κυριολεξία βλέπουμε συνήθως μία απλή και μονοσήμαντη σχέση ανάμεσα στο σημαίνον και το σημαινόμενο, σ' εκείνο της διευρυμένης χρήσης μία τέτοια αντιστοιχία δεν είναι πάντοτε διαφανής. Με άλλα λόγια, ένα λεξικό λήμμα ή μία σύνθετη λεκτική ομάδα, όπως είναι η φράση, μπορεί να έχει μόνο μία, την κυριολεκτική, σημασία και χρήση, ή μπορεί να έχει υποστεί επέκταση και διεύρυνση της κυριολεκτικής (δηλ. της ετυμολογικής) σημασίας έτσι ώστε ο χώρος αναφοράς να ευρίσκεται σε σημασιολογικό χώρο παρεμφερή ή, πολλές φορές, χωρίς απ' ευθείας ορατή αντιστοίχηση ανάμεσα στην αρχική σημασία της λέξης ή φράσης και την καινούρια διευρυμένη σημασία. Ο πιο συνήθης τύπος τέτοιας διεύρυνσης της αρχικής σημασίας και χρήσης ενός λεξήματος είναι η μεταφορά, δηλ. όταν κάτι λέγεται όχι κατευθείαν, αλλά πλαγίως και με προέκταση σε σημασιολογικά πεδία κάπως εφραπτόμενα με το σημαινόμενο.

(*) Το άρθρο αποτελεί σύνοψη διάλεξης που δόθηκε τον Απρίλιο του 1996 στον τόμο της Γλωσσολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Επιθυμώ να εκφράσω τις ευχαριστίες μου για το ενδιαφέρον του ακροατηρίου καθώς και για τη συζήτηση που επακολούθησε. Επίσης επιθυμώ να εκφράσω τις ευχαριστίες μου προς τους συναδέλφους της Γλωσσολογίας και του Φιλολογικού Τμήματος για το ευχάριστο, φιλικό και φιλόξενο περιβάλλον που μου επεφύλαξαν επανειλημμένα κατά τις επισκέψεις μου στο Πανεπιστήμιο. Πιο αναλυτική μελέτη και με πλήρη παρουσίαση και συζήτηση σχετικών χωρίων από πολλές ινδοευρωπαϊκές γλώσσες μπορεί κανείς να βρει στο υπό δημοσίευση άρθρο μου στο περιοδικό *Indogermanische Forschungen*. Θα πρέπει επίσης να τονισθεί ότι το σύντομο αυτό άρθρο καλύπτει ένα πολύ μικρό μέρος του θέματος της μεταφορικής γλώσσας για το θάνατο στην ινδοευρωπαϊκή, το οποίο αποτελεί αντικείμενο μονογραφίας υπό προετοιμασία.

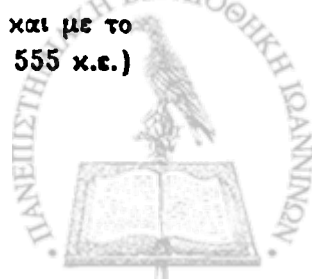
Τα λεκτικά μέσα μεταφέρονται σε ένα άλλο επίπεδο, σ' εκείνο της μη ορθής αντιστοίχισης ανάμεσα σε σημερινό και σημερινό.

Η μελέτη αυτή θα ασχοληθεί μόνο με ένα είδος μεταφοράς, τον ευφημισμό. Πιο συγκεκριμένα, θα μας απασχολήσει το θέμα της ευφημιστικής γλώσσας για το φαινόμενο του θανάτου στην αρχαία Ελλάδα, στο πλαίσιο της σχέσης της ελληνικής με τις άλλες συγγενείς ινδοευρωπαϊκές γλώσσες. Καθώς το θέμα αυτό είναι πολύ πλατύ και απαιτεί πιο διεξοδική και πιο αναλυτική μελέτη, θα εστιάσουμε την προσοχή μας στην μεταφορική-ευφημιστική γλώσσα για το θάνατο που σχετίζεται με την ιδέα της μοίρας ως υφάντρας της ανθρώπινης ζωής και τύχης, και σε παράγωγες απ' αυτήν ιδέες.

2. Η συγκριτική μελέτη των κειμένων των αρχαίων ινδοευρωπαϊκών γλωσσών αποδεικνύει ότι ο μεταφορικός παραλληλισμός της ζωής με νήμα ή κλωστή και ιδέες παρόμοιες, είναι παλαιότερη πρακτική και έχει παν-ινδοευρωπαϊκό χαρακτήρα. Βάση αυτής της σύγκρισης είναι η πίστη ότι η ζωή του ανθρώπου έχει υφανθεί από κάποια δύναμη ή δυνάμεις έξω και πάνω από τη φύση και τη δύναμη του ανθρώπου, μερικές μάλιστα φορές πιθανώς ανώτερη ακόμη και από αυτούς τους θεούς¹. Στην κλασική αρχαιότητα, αλλά και μεταγενέστερα, αυτή η αντίληψη βρίσκει έκφραση στην ιδέα των Μοιρών. Αυτή η αντίληψη αποτελεί μέρος των θρησκευτικών πεποιθήσεων των αρχαίων Ελλήνων, των Ρωμαίων και άλλων ινδοευρωπαϊκών φύλων, όπως των Γερμανών, των Σλάβων, Ινδοϊρανών κλπ., και αντανακλάται στο γλωσσικό υλικό, ιδιαίτερα σε μία σειρά μεταφορικών και ευφημιστικών εκφράσεων στις προαναφερθείσες γλωσσικές παραδόσεις. Οι τρεις Μοίρες (μοῖραι) είναι, σύμφωνα με τον Ησίοδο (Θεογ. 217 κ.ε.), κόρες της Νύχτας, η καθεμία τους με συγκεκριμένη λειτουργία που αντανακλάται και στα ονόματά τους: Κλωθώ, από το ρήμα κλώθω, ΙΕ ρίζα *kole-/*klō-, και ετυμολογικά συγγενές της λέξης κάλαθος, του λατ. *colus* «αδράχτι» και ίσως του γεττ. *kaluti-* «κύκλος, δηλ. ομάδα, θεοτήτων» (βλ. Puhvel, *Analecta Indoeuropaea*, 353 κ.ε.), μία σχέση που γίνεται στο πλαίσιο του ιερού και τελετουργικού, πράγμα που αληθεύει και στην περίπτωση της ελληνικής λέξης. Το όνομα Λάχαις προέρχεται από τη ρίζα λαχ-, βλ. λαγγάνω, αόρ. ε-λαχ-ον κλπ., και είναι συγγενές του μεσαιπικού *Logedibas*. βλ. Ησύχ. Λάχαις· θεός Σικελού².

1. Βλέπε, για παράδειγμα, *Ιλ.* Π 433 κ.ε., όπου ούτε ο ίδιος ο Δίας δεν στάθηκε ικανός να αποτρέψει το θάνατο του γιού-του Σαρπηδόνα στα χέρια του Πατρόκλου.

2. Περαιτέρω σύνδεση της λέξης με το σκνσρ. *lakṣā-* «σημείο, στόχος» και με το ελλ. *λάχος* που έγινε από τον Thieme (*Die Heimat der idg. Gemeinsprache* 555 κ.ε.) έχει αμφισβητηθεί από τον Mayrhofer (*KEWA*, s.v. *lakṣā-*).

Τέλος, το όνομα *Ατροπος, από τη ρίζα *τρει-* /*τροπ-* (ΙΕ **trekʷ-* / **trokʷ-*), με τη σημασία «στρίβω» (πρβλ. επίσης *ἄτρακτος*), ανήκει σε μία λεξιλογική και σημασιολογική ομάδα όρων που παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη μελέτη της μυθοποιητικής γλώσσας των Ινδοευρωπαίων· στην ίδια κατηγορία ανήκουν και όροι παραγόμενοι από την ΙΕ ρίζα **wert-*, όπως λατ. *veritō*, σανσκρ. *vārtate*, αρχ. γερμ. *werdan*, αρχ. σλαβ. *vrěte-no*, ουαλ. *gwerthyd* κ.ά., όλα με τη γενική σημασία «στρίβω» και μετά «γίγνομαι, είμαι».

3. Οι Μοίρες, συνήθως, εργάζονται με το αδράχτι και την *ήλακάτη* (κοινώς *ρόκα*) και ο Πλάτων (*Νόμοι* 960c) αναφέρεται στον προορισμό του ανθρώπου με τον όρο τὰ *κλωσθέντα*, έργου του οποίου επικεφαλής είναι η μοίρα Κλωθώ. Το ότι οι μοίρες σχετίζονται με την τύχη του ανθρώπου από τη στιγμή της γέννησής του διαφαίνεται και στο γεγονός ότι μερικές φορές μοιράζονται το έργο τους και τις ευθύνες τους με τη θεά του τοκετού *Εϊλείθια*, ενώ ήδη από τα ομηρικά έπη ως θεές του τοκετού αναφέρονται η *Αΐσα*, η *Μοΐρα* και οι *Κλωθές*. Είναι επίσης αξιοσημείωτο το ότι το όνομα *Αΐσα*, όπως και εκείνο της Μοίρας, σημαίνει «τμήμα, κομμάτι, μερίδα», αλλά έχουν κατά καιρούς προταθεί και άλλες ετυμολογικές σχέσεις της λέξης με όρους οι οποίοι ευρίσκονται μεν στον ετυμολογικό χώρο «μοίρα, τύχη, προορισμός», αλλά με βασική σημασία διαφορετική από την ανωτέρω. Θα επανέλθουμε στο πρόβλημα αυτό αργότερα. Χωρίς να υποτιμάται η αξία και η σπουδαιότητα των αυστηρών ετυμολογικών κανόνων, πολλές φορές υπεισέρχονται και άλλοι παράγοντες στην τελική ερμηνεία και το εννοιολογικό περιεχόμενο πολλών όρων, ιδιαίτερα όρων της περιοχής της θεσμικής, κοινωνικής και θρησκευτικής ζωής των αρχαίων Ινδοευρωπαίων, όπως θα δούμε από σειρά παραδειγμάτων που θα εκτεθούν στη συνέχεια της μελέτης αυτής.

Ο Ησίοδος —καθώς επίσης με το δικό του τρόπο και ο Όμηρος— χρησιμοποιεί μία σειρά όρων που αναφέρονται στο θέμα της μοίρας και του προσδιοριστικού της ανθρώπινης τύχης από τις δυνάμεις αυτές. Μάλιστα μερικές φορές οι όροι αυτοί αλληλοσυμπληρώνονται στον εννοιολογικό χώρο του ιερού, του θανάτου και του ριζικού της ανθρώπινης μοίρας. Τέτοιοι είναι οι όροι: *Κήρες*, *Μόρος*, *Θάνατος*, *Ύπνος*, όλα παιδιά της *Νύχτας* (Θεογ. 211), όροι οι οποίοι συχνά παρουσιάζονται ως προσωποποιημένες δυνάμεις. Ο όρος *κήρ*, *κήρες* είναι παράγωγο της ρίζας *κερ-* (ΙΕ **k̑er-s-*) «κόβω», βλ. και ρήμα *κείρω*, ένας όρος ο οποίος, όπως και η λέξη *μοΐρα* (από *μερ-* «κόβω, μοιράζω»), ανήκει στη σημασιολογική περιοχή «κόπτω» και παρουσιάζει μία ενδιαφέρουσα εννοιολογική μετατόπιση στο χώρο του ιερού και τελετουργικού λεξιλογίου και, ιδιαίτερα, στο σημασιολογικό χώρο «μοίρα, ανθρώπινη τύχη». Οι όροι *μοΐρα*, *κήρ* και *αι-*

σα ευρίσκονται εννοιολογικά πολύ κοντά, όπως διαφαίνεται, ανάμεσα στα άλλα, και από σημασιολογικά ισοδύναμες εκφράσεις που συναντούμε στα ομηρικά έπη του τύπου: *ὑπὲρ αἴσαν, ὑπὲρ μόρον, ὑπὲρ κῆρας, ὑπὲρ μοῖραν* (βλ. επίσης *ὑπέρμορον ὑπέρμορα*) και με μεταφορική προέκταση επίσης εκφράσεις του τύπου *ὑπὲρ τὸ λίνον, κατὰ μίτον και κατάμιτον* (ορολογία δανεισμένη από τη γλώσσα της υφαντικής, συνήθης πρακτική της ποιητικής γλώσσας). Πρβλ. ακόμη εκφράσεις του τύπου *ὑπὲρ θεόν, ὑπὲρ δροκία*, οι οποίες δηλώνουν την υπέρβραση κάποιων ανώτερων νόμων ή περιοριστικών κανόνων στη συμπεριφορά των θνητών. Συχνά, οι λέξεις *μοῖρα* και *κῆρ* χρησιμοποιούνται σε εκφράσεις που φαίνεται να αποτελούν μετρικές ποικιλίες στη γλώσσα της επικής ποίησης, όπως *θάνατος / φόνος και μοῖρα, θάνατον / φόνον και κῆρα* κλπ.

Όπως είναι γνωστό, στην αρχαία Ελλάδα ο ανώτατος «δικνομέας ή διαμεριστής» είναι ο Δίας από όπου και οι εκφράσεις *Διὸς αἴσα* ή *πολιῶ νόμῳ αἴσαν ὀρθοῖ* (Αισχ. *Ικ.* 673) ή *τὸ μόρσιμον διόθεν πεπρωμένον* (Πίνδ. *Νεμ.* IV 61). Ο Δίας είναι επίσης ο επιβλέπων θεός της δικαιοσύνης (*Διὸς δίκη*) και η πρώτη του σύζυγος είναι η Θέμις, με ετυμολογική σημασία «εγκραθιδρυμένη τάξη, διάταξη», ακριβώς όπως και το ετυμολογικό ισοδύναμο της σανσκριτικής *dhāta-*, το οποίο αναφέρεται στην κοσμική τάξη που έχουν εγκραθιδρύσει οι θεοί¹.

4. Σχετικά με τη χρήση της λέξης *αἴσα*, θα πρέπει να προσθέσουμε στο σημείο αυτό μερικές εκφράσεις με το παράγωγο επίθετο *αἰσιμος*, το οποίο αναφέρεται στην προσωπική μοῖρα του ατόμου, όπως *αἰσιμον ἡμαρ, αἰσιμόν ἐστιν, κατὰ τρόπο παράλληλο με τις εκφράσεις μόρσιμον ἡμαρ και μόρσιμόν ἐστιν*. Πρβλ. ακόμη *ὀλέθριον / νηλεές ἡμαρ, ἡμαρ ἀναγκαῖον*, κλπ. Παρά τις κάποιες λειτουργικές ομοιότητες ανάμεσα στους όρους *μοῖρα* και *αἴσα*, μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι υπάρχουν διαφορές τόσο στις επιμέρους λεπτομέρειες όσο επίσης και στο πλαίσιο κάποιων ευρύτερων σχέσεων και συσχετισμών όλων αυτών των προσωποποιημένων εννοιών που περιστρέφονται γύρω από τον εννοιολογικό άξονα *ζωή-μοῖρα-θάνατος*. Και πάλι, χωρίς να υποτιμάται η σημασία των διαφορών, εκείνο που μας ενδιαφέρει τη στιγμή αυτή είναι οι γενικές παράμετροι χρήσης και αναφοράς τέτοιων όρων στο ευρύτερο πλαίσιο της ορολογίας για το φαινόμενο του θανάτου και τον τρόπο ή τρόπους αναφοράς σ' αυτό το φαινόμενο από τους αρχαίους Έλληνες και άλλους λαούς της ινδοευρωπαϊκής οικογένειας. Ένα τέτοιο σχέδιο ανάλυσης εντάσσεται στην προσπά-

1. Σύμφωνα με μία άποψη, και η λέξη *θεός* υπάγεται στην ίδια κατηγορία, καθώς προέρχεται από την ΙΕ ρίζα **dhē*, βλ. ελλ. *θη- / θε-* στα *τίθημι, θεσμός, σανσκρ. dadhā-mi «θέτω, τοποθετώ»* (βλ. Burkert, *Greek Religion*, 271-72).

θεια να ιδωθεί το θέμα της μεταφορικής και ιδιωματικής γλώσσας που χρησιμοποιούσαν οι αρχαίοι Ινδοευρωπαίοι για να εκφράσουν το φαινόμενο του θανάτου. Αυτό το γλωσσικό υλικό μπορεί με τη σειρά του να χρησιμεύσει ως βάση και οδηγός στην ανασύνθεση της μυθοποιητικής γλώσσας των Ινδοευρωπαίων, και κατά συνέπεια και των αρχαίων Ελλήνων. Το γεγονός ότι υπάρχει πληθώρα όρων που καλύπτουν την ίδια ή συναφή εννοιολογική περιοχή μπορεί να αντανακλά και κάποια σύγχυση εκ μέρους των χρηστών της γλώσσας στον τρόπο αναφοράς στο φαινόμενο του θανάτου. Έτσι, στα ομηρικά έπη και άλλα κείμενα της πρώιμης περιόδου συναντούμε τους εξής όρους με λίγο-πολύ συγγενική σημασία και παρεμφερή λειτουργία:

*αἴσα*¹ για τη διάρκεια ή το μέσο όρο ζωής του ήρωα,
*μόρος*² είναι μία έκφραση για το θάνατο, αλλά στα επιθετικά παράγωγα μπορεί να έχει εφχρημογή και ως όρος κοινωνικής ιεραρχίας,
*κήρ*³ η προσωπική μοίρα, συνήθως σε σχέση με τη ζυγαριά του Δία, *πεπρωμένον* και *πέπρωται*⁴ για κάτι που δίδεται από υπερφυσικές δυνάμεις, επομένως και «θάνατος»,
εἰμαρμένη και *εἰμαρται*⁵ για το δυσάρεστο γεγονός του θανάτου,
*πότμος*⁶ για μία άσχημη εμπειρία που προξενεί λύπη, και ο θάνατος είναι η πιο επώδυνη εμπειρία,
*οἶτος*⁷ όπως και ο *πότμος* ή η *αἴσα*, αλλά και για τη λύπη που προκαλείται από το θάνατο.

Ο Dietrich¹, συνοψίζοντας την αντίληψή του για την έννοια «μοίρα» στον Όμηρο, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι: «Γενικά ο άνθρωπος της ομηρικής εποχής δρα σύμφωνα με ένα κοινωνικό σύστημα στο οποίο οι πράξεις του και οι εμπειρίες του κρίνονται σε σχέση: α) με μία ισοροπία ή μία φυσική τάξη πραγμάτων, β) ένα κώδικα συμπεριφοράς, και γ) την ιεραρχία και θέση του». Αυτή η κατανομή κριτηρίων ευρίσκει γλωσσική έκφραση σε φράσεις του είδους *κατὰ μοῖραν*, *ἐν μοίρῃ*, *παρὰ μοῖραν*, *κατ' αἴσαν* κ.ά., ή σε παράγωγους επιθετικούς προσδιορισμούς όπως *ἐναΐσιμος*, *ἐξαΐσιος* κλπ., ή ακόμη σε ρηματικές φράσεις όπως *μοῖρὰ ἔστι* και *αἴσα ἔστι*, οι οποίες εκφράζουν την ιδέα ενός καθορισμένου και συγκεκριμένου γεγονότος του μέλλοντος ιδωμένο ως ενοποιημένο και ολοκληρωμένο σύνολο επιμέρους γεγονότων.

5. Στο σημείο αυτό επιβάλλεται μία μικρή παρένθεση για μία στοιχειώδη ετυμολογική εξέταση των όρων που αναφέραμε ανωτέρω. Η λέξη *αἴσα* βρασιζεται στη ρίζα *αι- «δίδω, μοιράζω, κατανέμω» και είναι

1. *Death, fate, and the gods: The development of a religious idea in Greek popular belief and in Homer*, 283.

παράγωγη με το πρόσφυμα *-ya-* (*yā₂) που προστίθεται στο θέμα **ai-*. Ετυμολογικά συγγενείς είναι λέξεις όπως το οσκικό *aeteis* «partis» και *aíttium* «partionum» και το τοχαρικό *aitsi* «δίδω» (βλ. Krause, *Glotta* 25 (1936), 143-52), καθώς και λέξεις της ελληνικής όπως *αἴνυμαι*, *αἰτέω*, *αἴτιος* κλπ. και πολύ πιθανώς η γλώσσα του Ησυχίου *ἴσασθαι* κληροῦσθαι. Λέσβιοι. Η λέξη *μόρος*, όπως και η *μοῖρα*, παράγεται από τη ρίζα **mer-* / **mor-* / **mṛ-*, και με το *s*-mobile η ρίζα είναι **smēr-* / **smor-* / **smṛ-* «μοιράζω, χωρίζω, κατανέμω». Η ρίζα αυτή αποτελεί τη βάση για μία σειρά λέξεων πολύ σημαντικών για τη θρησκευτική ζωή και πεποιθήσεις των Ινδοευρωπαίων, καθώς βλέπουμε από λέξεις όπως: *μέρος*, *μερίς*, *βροτός* (από *mṛtós), βλ. σκνσκρ. *mṛtá-* «θνητός», *mṛiyate* «αποθνήσκει», λατ. *moris*, *morior*, καθώς επίσης και *εἰμαρμένη*, *εἴμαρται* (από **smēr-*). Με άλλα λόγια, *μόρος*, *μοῖρα* κλπ. δεν είναι τίποτε άλλο από το προκαθορισμένο μέρος ή τμήμα, δηλ. ο λαχνός (βλ. *Λάχεις*), που αντιστοιχεί στον κάθε θνητό¹. Όπως προηγουμένως φέρχμε, η λέξη *κῆρ* προέρχεται από τη ρίζα **kér-s-* με την ίδια σημασία «κόβω, τεμαχίζω»².

Οι όροι *πέπρωται* και *πεπρωμένη* παράγονται από την ΙΕ ρίζα **perə₃-*. Από την ίδια ρίζα προέρχεται και το ρήμα *πορεύω* «προσφέρω, δίδω», αλλά πολύ πιθανώς να εσήμκινε αρχικά και αυτό «μοιράζω, δίδω με τεμαχισμό», όπως συμβαίνει με πολλούς άλλους όρους αυτού του σημασιολογικού και εννοιολογικού πεδίου. Αργότερα θα διερευνήσουμε τη δυνατότητα επίδρασης ή και συμφυρμού μιας σχεδόν ομόηχης ρίζας (**per-*) και την πιθανή παρετυμολογική συγγένεια των πιο πάνω όρων με μία σειρά άλλων λέξεων συγγενικής σημασίας. Έχει προταθεί η ετυμολογική σχέση της λέξης *οἶτος* με τη λέξη *αἶσα* (βλ. Lee, *Glotta* 39 (1961), 191-207), με φωνηεντισμό **oi-* αντί για **ai-* στο θέμα, αλλά αυτή η σύνδεση φαίνεται τελικά να μην ισχύει. Μάλλον *οἶτος* βσιζέται στη ρίζα **ei-* «πηγνίνω, εἴμι», κι έτσι σημαίνει «ιέναι, ταξίδι, δρόμος», και ανήκει σε μία άλλη εν-

1. Την ίδια αντίληψη συναντούμε και στην αραβική όπου το ρήμα *qasama* «διαίρω σε τμήματα, τεμαχίζω, μοιράζω» δίνει τη γνωστή λέξη *kismet* «μοῖρα».

2. Ο Güntert (*Kalypso. Bedeutungsgeschichtliche Untersuchungen auf Gebiet der indogermanischen Sprachen*, 141-42) συνδέει ετυμολογικά τη λέξη *κῆρ* με τη θεότητα του κάτω κόσμου *Sarikh* από την αρχαία Ινδία, παράγοντάς την από τη ρίζα **kér-*, η οποία, σύμφωνα με τον Güntert, είναι αλλοφωνική ποικιλία της ρίζας **kél-* «ακαλύπτω» από όπου παράγεται και το όνομα της νύμφης της Οδύσσειας *Καλυψώ*, η οποία, ως γνωστόν, έχει αδιαμφισβήτητη σχέση με το χώρο του θανάτου. Με άλλα λόγια, ο Güntert προσπαθεί να ενοποιήσει τις έννοιες «κόπτω» και «ακαλύπτω» στα πλαίσια της θεωρίας του για το χαρακτήρα και το ρόλο της *Καλυψούς* στην Οδύσσεια, αλλά αυτό το θέμα δεν μπορεί να επιλυθεί σε μία σύντομη υποσημείωση και απαιτεί πιο αναλυτική μελέτη.

νοιολογική ενότητα όρων με παρόμοια σημασιολογική προέκταση στο λεξιλογικό χώρο για το θάνατο και το θνήσκειν και με βασικό άξονα της μεταφοράς την ιδέα της αναχώρησης και του ταξιδιού.

Στον ίδιο κάπως εννοιολογικό χώρο με τη λέξη οἶτος, αλλά με διαφορετικό μεταφορικό περιεχόμενο, ανήκει και ο όρος πότημος από τη ρίζα **prel-*/*pte-* «πετώ» και ο συσχετισμός εδώ είναι εκείνος του θανάτου με ένα πτερωτό ον το οποίο ως αρπακτικό πτηνό αρπάζει τη ζωή του ανθρώπου (βλ. τη συχνή έκφραση στον Όμηρο θάνατον καὶ πότημον). Παρόμοιες παραστάσεις και λεκτικές απεικονίσεις βρίσκουμε και στα κείμενα της αρχαίας Ινδίας, π.χ. RV 10.95. 14a *sudeνό adγιά prarátēd άπάνρι*, όπου το ρήμα *pra-rát-ed* «ας φύγει πετώντας» συμπληρώνεται επεξηγηματικά από το επιρρηματικό *άπώνρι* «κνεπιστρεπτεί» και σημαίνει «να πάει στον κόσμο των πεθαμένων», ένας πλάγιος αλλά σαφής ευφημιστικός τρόπος για να πει κανείς «αποθνήσκω».

Οι όροι αυτοί μπορούν να ενταχθούν σε δύο σημασιολογικές ομάδες: α) στην πρώτη σημασιολογική ομάδα ανήκουν οι λέξεις *άισα*, *μοίρα* / *μόρος*, *κήρ*, *πεπρωμένον* / *πέπρωται*, *είμαρται* και *είμαρμένη*, με βασικό εννοιολογικό περιεχόμενο «κόπτω, τεμαχίζω, διανέμω διά τεμαχισμού». β) η δεύτερη σημασιολογική ομάδα με περιεχόμενο «πηγαίνω / πετώ» περιλαμβάνει τους όρους οἶτος και πότημος. Οι σημασιολογικές αυτές ομάδες αποτελούν δύο βασικούς άξονες ή πόλους που λειτουργούν ως εστίες για τη δημιουργία μέρους της μεταφορικής γλώσσας των Ινδοευρωπαϊκών που περιγράφει με παραστατικό τρόπο το φαινόμενο της μοίρας και του θανάτου του ανθρώπου στις επιμέρους ΙΕ διαλέκτους και στην ίδια την ινδοευρωπαϊκή. Όπως είναι γνωστό, ο απτός κόσμος συγκεκριμένων δραστηριοτήτων από την καθημερινή ζωή και δράση του ανθρώπου αποτελεί την πρωταρχική πηγή τέτοιας μεταφορικής γλώσσας προκειμένου να εκφραστούν ιδέες, έννοιες και φαινόμενα που μόνο η φαντασία, δηλ. η μυθοπλασία, μπορεί να επιχειρήσει, εξ αιτίας του αδύναμου της ανθρώπινης φύσης και του δέους και φόβου για το άγνωστο και τον κόσμο του υπερπέραν. Αυτό είναι αλήθεια για το μεγαλύτερο μέρος της ποιητικής και μυθοποιητικής γλώσσας των Ινδοευρωπαίων, οι οποίοι στην προσπάθειά τους να διατηρήσουν τη μνήμη των κατορθωμάτων των ηρώων τους εφεύραν ή τουλάχιστον αντελήφθησαν την ανάγκη του ραψωδού, του τεχνίτη του λόγου που θα μετέφερε σε ανεξίτηλους ύμνους τα ευκλεή έργα των αγαθών ανδρών. Το ότι ο ποιητής αποτελεί σημαντικό, ίσως τον πιο σημαντικό παράγοντα στη διατήρηση και διαιώνιση της φήμης των σημαντικών ηρώων των Ινδοευρωπαίων είναι κάτι που ούτε επιδέχεται αμφισβήτηση αλλά ούτε χρειάζεται ιδιαίτερη προσπάθεια να στοιχειοθετηθεί. Όροι όπως *έπέων τέκτονες* «τεχνίτες λόγων» (Πίνδαρος), το σανσκρ. *vácas takṣ-*,

αρχ. ιραν. *vacas-tašti-* «id.» (βλ. Schmitt, *Dichtung und Dichtersprache in indogermanischer Zeit*, 298), και ο πιο πρόσφατος ξαφωδός «ράπτης ωδών», και το σανσκρ. *giró dhā-*, ιραν. *garō dā* «φτιάχνω ύμνους», το ισλ. *barð* και ουκλ. *bardd* «ποιητής» (βλ. βάρδος), αποτελούν μερικά παραδείγματα αυτής της πρακτικής, αλλά και της σημασίας που είχε για τους αρχαίους Ινδοευρωπαίους η διατήρηση της μνήμης του ηρωικού παρελθόντος στις γενιές του μέλλοντος.

Από ό,τι φαίνεται, οι έννοιες της ύψησης της ανθρώπινης μοίρας από τη Μοίρα Κλωθώ και εκείνη της ύψησης ή ραφής του λόγου θεωρούνται από τους Ινδοευρωπαίους παράλληλες δραστηριότητες. Και στις δύο περιπτώσεις, η μεταφορά επιτυγχάνεται με τη σημασιολογική επέκταση ή διεύρυνση της βασικής σημασίας λέξεων και όρων δανείων από τον πραγματικό και συγκεκριμένο κόσμο των τεχνών. Έτσι, όπως το ρήμα κλώθω αποτελεί τη βάση για την προσωποποίηση της μοίρας στο όνομα Κλωθώ, έτσι και το ρήμα ράπτω, σε μία αναλογική σχέση, αποτελεί τη βάση για το όνομα Ραψώ, το οποίο απαντάται ως πικρονύμιο της Μοίρας (βλ. IG₂.²4547, από το Φάληρον, 4ος αι. π.Χ.).

Εδώ θα πρέπει να προσθέσουμε τους όρους *νέμεσις* και *δαίμων*, οι οποίοι βρίσκονται στην ίδια σημασιολογική ομάδα με άλλους όρους που σημαίνουν «κόπτω, διαιρώ, μοιράζω». Η λέξη *νέμεσις* (και προσωποποιημένο *Νέμεσις*) προέρχεται από το ρήμα *νέμω* (ΙΕ ρίζα **nem-*) «διαιρώ, μοιράζω διά τεμαχισμού», και το οποίο, κατά τρόπο ενδεικτικό της σχέσης του με το λεξιλόγιο που εξετάζουμε στο άρθρο αυτό, απαντάται στο σημασιολογικό ετυμολογικό σχήμα *μοῖραν νέμειν*. Η λέξη *δαίμων*, από το ρήμα *δαίω*, με τη σημασία και πάλι «τεμαχίζω, μοιράζω σε κλήρους, διαιρώ», έχει πολλά ετυμολογικά συγγενικά τόσο στην ελληνική όσο και σε άλλες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες: *δαίωμα*, *δατέομαι*, *δασμός*, *δαῖς*, *δαίνυμι*, *δαιτρόν*, όλα από την ΙΕ ρίζα **dēi-/dōi-* «διαιρώ, τεμαχίζω». Από τον κλάδο της γερμανικής έχουμε τους όρους *līman*, αγγλο-σαξ. *tīma* «χρόνος» (δηλ. χρονική στιγμή, τμήμα) και αργότερα το γερμ. *lil* «όριο», αρχ. γερμ. *zil* «όριο, τέρμα», ακριβώς όπως το ελλ. καιρός, από την ίδια ρίζα με τα *κείρω*, *κήρ* κλπ., δηλ. **kier-s-*, όπως προσέπχμε. Στον Ησίοδο οι δαίμονες, χαρακτηρίζονται με διάφορους θετικούς προσδιορισμούς, όπως *άγνοι*, *έσθλοι*, *άλεξίκακοι*, *φύλακες θνητῶν ανθρώπων*, *πλουτοδόται* (Έργα 122 κ.ε.), αλλά βρίσκουμε επίσης και τις αρνητικές ιδιότητες στη φράση *δαίμονος αίσα κακή* (Οδ. λ 61). Στη μεσαιωνική ιρανική ο όρος *baxtia-* «τμήμα, πεπρωμένο, μοίρα» αποδίδει την ίδια ιδέα, ενώ στο σύνθετο *baγσbaxti* βλέπουμε το αντίστοιχο της ελληνικής θεοῦ *μοῖρα* και στη ρωσική οι λέξεις *dólja* και *dasit* με τη σημασία «τμήμα, κλήρος» αντι-

στοιχούν στα μοῖρα και αἶσα της ελληνικής¹. Από την ινδοϊρανική έχουμε σε πρόμοιχα λειτουργία το ζεύγος των Ἄντιτυ *Amśa* «Τμήμα» και *Bhaga* «Διανομή» της σανσκριτικής και από την αρχ. περσική *Baga* «θεός», ετυμολογικά συγγενές του σλαβικού *bogŭ* «θεός» (από τη ρίζα **bhag-* πρβλ. φαγεῖν, σανσκρι. *bhaksati* «τρώγω· μοιράζομαι κλπ.»)². Η λέξη *Amśa* είναι ετυμολογικά συγγενής με το ελλ. ἀνάγκη και το χεττ. *henkaṇ* «ασθένεια, θάνατος», από τη ρίζα **Henk'/*Hnk'*³.

6. Γύρω από τη βασική σημασιολογική ενότητα «υφαίνω, κλώθω, ράπτω» βρίσκουμε μία σειρά σχετικών όρων των οποίων η αρχική σημασία είναι κάποια άλλη, αλλά με μεταφορική διεύρυνση χρησιμοποιούνται ως όροι για τη μοῖρα ή το θάνατο, δηλ. αυτό που έχει υφανθεί, πλεχθεί ή ραφθεί για τον άνθρωπο. Τέτοιοι όροι είναι: ἡλακάτη, ἄτρακτος, μίτος, λίνος, οἰστός, πέπλος, κλώσματα, περιάμματα, καθώς επίσης και τα ρήματα ῥάπτω, ὑφαίνω, τολυπεύω, ἐπινέω, ἐπικλώθω, τεκταίνομαι, τεύχω, ἀοτύω κ.ά. Η λατινική έχει λέξεις όπως *filum* «κλωστή», *subte(g)men* «υφάδι», *licia* «παρυφή, ούγια», *stamen* «στημόνι», ακριβώς όπως και το ελλ. στήμων. Οι λέξεις αυτές σε συνδυασμό με διάφορα ρήματα ή ρηματικές φράσεις, κυρίως εκείνων με τη σημασία «κόβω» και «σπάζω», σχηματίζουν πολύ παραστατικές μεταφορικές και ευφημιστικές εκφράσεις για το φαινόμενο του θανάτου και του θνήσκειν. Πιστεύω όμως ότι η σχέση αυτών των λέξεων με το φαινόμενο του θανάτου είναι πολύ πιο περίπλοκη από ό,τι φαίνεται σε πρώτη άποψη και με πολύπλευρες διαστάσεις και προεκτάσεις και σ' άλλους χώρους του ιερού, τελετουργικού και υπεράνθρωπου. Είναι κοινώς γνωστή η πολλαπλή χρήση του νήματος στις διάφορες μορφές και παραλλαγές του. Η ἀγγόνη και ο βρόχος είναι δύο συχνές εφαρμογές του σχοινοῦ ως φονικού όπλου, ενώ με τη μορφή

1. Σχετικά με όρους για τη μοῖρα, τη ζωή και το θάνατο και άλλες σχετικές έννοιες σε διάφορες σύγχρονες ευρωπαϊκές γλώσσες, βλέπε την πολύ ενδιαφέρουσα ανάλυση της Wierzbicka, *Semantics, culture, and cognition. Universal human concepts in culturespecific configurations* 65-116.

2. Η σημασιολογική εξέλιξη από «διανέμω, μοιράζω» σε «θεός» δεν αποτελεί έκπληξη, καθώς η έννοια του θεού σε πολλές γλώσσες, στην περίπτωση μας σε ινδοευρωπαϊκές γλώσσες, είναι εκείνη του «διανομέα» (πρβλ. *Διός αἶσα*), χαρακτηριστικό επίσης και της μοῖρας.

3. Η αρχική σημασία της ρίζας **Henk'/*Hnk'* πρέπει να ήταν «παίρνω (με κλήρο ή διανομή), δηλ. λαγχάνω· φθάνω», όπως, άλλωστε, προϋποθέτει και η σανσκριτική λέξη *amśa-*. Οι όροι της ελληνικής και χεττιτικής παρουσιάζουν μεταφορική προέκταση της σημασίας αυτής στη σημασία «θάνατος», ο οποίος φυσικά είναι κάτι που κανένας «φθάνει ή λαβαίνει με κλήρο» από τη στιγμή της γέννησής του, ιδέα που συμφωνεί με πολλούς παρόμοιους όρους που εξετάζουμε στη μελέτη αυτή. Για περαιτέρω συζήτηση της ετυμολογίας και μορφολογίας της λέξης ἀνάγκη, βλ. Anttila, *Die Sprache* 18 (1972), 84-43.

του δίχτυου το σχοινί αποτελεί όπλο που χρησιμοποιείται για την σύλληψη και ακινητοποίηση του θύματος, ανθρώπου ή ζώου. Το δίχτυ έχει επίσης και μεταφορική εφαρμογή ως όπλο που οι δυνάμεις του κακού και του θανάτου χρησιμοποιούν για να συλλάβουν και οδηγήσουν το θύμα τους στον κόσμο των νεκρών. Στην αρχαία Ινδία ο θεός των νεκρών, Γιάμα (*yama-*), έχει πάντοτε στην κατοχή του το «δίχτυ του θανάτου» (*mṛtyu-prāśās, mṛtyoḥi prāśās, mṛtyoḥi praddīśa*)¹, ενώ το στυγερό δίχτυ που περιτύλιξε τον Αγαμέμνονα είναι το φονικό όπλο που χρησιμοποίησε η Κλυταιμνήστρα (Αισχ. Αγ. 1382 κ.ε.)· βλ. επίσης το άπεραντον δίχτυν ἄτης ἐμπλεχθήσεσθ(ε) (Προμ. Δεσμ. 1078-79), όπου η κάθε λέξη έχει ιδιαίτερη βρῦτητα και στην κυριολεκτική της χρήση και σε σχέση με τη μεταφορική εικόνα της παγίδευσης του ζώου στα δίχτυα του θανάτου (βλ. επίσης Σοφ. Οιδ. Τ. 1263-64, *πλεκταῖς ἑώραῖς ἐμπεπλεγμένην*)².

Μία άλλη γνωστή χρήση του σχοινοῦ—ιδιαίτερα των κόμβων και γενικά των δεσμών—είναι στη μαγεία και σε μαγικές τελετές ή πρακτικές. Η μαγικο-θρησκευτική σχέση των δεσμών καταφαίνεται από λεξιλόγιο και όρους που καταλαμβάνουν κεντρική θέση στη θρησκευτική και κοινωνική ζωή των Ινδοευρωπαίων, ανάμεσα στους οποίους όρους ξεχωρίζει η λατινική λέξη *religio* από το ρήμα *ligāre* «δένω», η οποία συνδέεται ετυμολογικά με το χεττ. *lingan* «όρκος», και το ρήμα *li-ik-zi* «ορκίζεται»·

1. Όπως έχει δείξει ο Schettelowitz στο βιβλίο του *Das Schlingen- und Netz-motif im Glauben und Brauch der Völker*, υπάρχει διάχυτη η πίστη σε πολλούς λαούς της αρχαιότητας ότι ο θεός του πολέμου και του θανάτου χρησιμοποιεί ως κύριο όπλο το δίχτυ ή δεσμούς γενικά. Βλέπε, για παράδειγμα, τη χρήση τέτοιων δεσμών από τον Ουρανό για να αλυσοδέσει τους αντιπάλους του στον Τάρταρο, και από την Ινδία, εκτός από τον Γιάμα, άλλες θεότητες όπως ο Ίντρα ο Βαρούνα και ο Νίρτι, έχουν στην κατοχή τους ως ισχυρότατο όπλο τους δεσμούς με τους οποίους δένουν τα θύματά τους· το ίδιο συμβαίνει και με τον Αριμάν, τον θεό του Κακού, στο αρχαίο Ιράν. Ο Στράβων (11, 503, 7) μνημονεύει μία ανθρωποθυσία των Αλβανών προς τιμή της θεάς Σελήνης, όπου το θύμα (ιερόδουλος) δένεται «με ιερούς δεσμούς» (*ἀλύσει δήσας ἱερᾶ*) για ένα χρόνο και μετά θυσιάζεται μαζί με άλλα θύματα σε δημόσια τελετή. Η προσωποποιημένη μοίρα των Ρωμαίων *Necessitas* συχνά κρατεί στο χέρι της καρφιά (*clavos trabales iei cuneos manu gestans aena...*), τα οποία, όπως και οι δεσμοί, χρησιμοποιούνται για την ακινητοποίηση (το κάρφωμα) του θύματος, βλ. Οράτ., Ωδ. I 35, 17 κ.ε., III 24, 5 κ.ε. κλπ.

2. Στην Οδύσσεια (θ 275κ.ε.) το μοτίβο του δίχτυου χρησιμοποιείται από τον ποιητή στην περιγραφή της σκηνής της μοιχείας του Άρη με την Αφροδίτη. Αν και ο όρος *δίχτυα Κύπριδος* μπορεί μεταφορικά να αναφέρεται στα δίχτυα του έρωτα, η θεά Αφροδίτη έχει κάποια σχέση με τον κόσμο των νεκρών. Σε ορφικούς ύμνους βρίσκουμε τα προσδιοριστικά επίθετα *κρυφή* και *νυκτερική*, τα οποία συνδέουν τη θεά με τον κάτω κόσμο. Ο Güntert (*Kalypso* 191 κ.ε.) προτείνει ότι διάφορες θεότητες, όπως Αφροδίτη *μελανίς*, *Κυθήρεια*, *Μορφώ*, *Μυχία* και *Κωλιάς*, αποτελούν διάφορες πτυχές και παρωνύμια της νύμφης του θανάτου Καλυψούς·

πρβλ. επίσης από την γεττιτική τον όρο *lipkiyaš* DINGIRMES «όρκοι θεοί». Η λατινική λέξη *fascinum* «μαγεία», από το ρήμα *fāri* «λέγω», έχει συνδεθεί ετυμολογικά με την ελλ. βασκανία (Osthoff, *BBKIS* 24(1899), 113 κ.ε.), αλλά θα μπορούσε να συνδεθεί επίσης και με τη λέξη *fascia* «δεσμός», από τη ρίζα της ινδοευρωπαϊκής **bhendh-* «δένω». Το ίδιο συμβαίνει και με την άλλη λέξη της λατινικής *sors* «μοίρα», από το ρήμα *sergō* «δένω», και ίσως ετυμολογικά συνδεδεμένο με τα *εἶρω*, *ὄρμος* κλπ. της ελληνικής. Άλλοι σχετικοί όροι από την ελληνική είναι *δεσμός*, *καταδεσμός*, *καταδείν* κ.ά., και οι θεότητες οι σχετιζόμενες με τέτοιες λειτουργίες είναι κυρίως χθόνιες θεότητες, όπως η *Ἐκάτη*, ο *Ἑρμῆς*, ο *Πλούτων*, οι *Ἑρινύες*, θεότητες που έχουν κάποια σχέση με το χώρο των νεκρών, καθώς επίσης και οι *ἄωροι*, αυτοί που είχαν πρόωρο θάνατο (βλ. Rohde, *Psyche. The cult of souls and belief in immortality among the ancient Greeks*, 326, σημ. 107). Παρόμοιες αντιλήψεις μπορεί κανείς να διαπιστώσει και στον κλάδο της γερμανικής, όπου οι θεότητες *Νόρνες* εκτός από θεότητες τοκετού έχουν ως έργο τους να στήσουν το δίχτυ του θανάτου ή τις παγίδες για να συλλάβουν και οδηγήσουν δέσμους στον κάτω κόσμο τους πολεμιστές που η μοίρα τους είναι να πεθάνουν στο πεδίο της μάχης. Η λειτουργία αυτή των *Νορνών* μαρτυρείται και στα ονόματά τους, τα οποία είναι της μιας *Hlokk* «Αλυσίδα» και της άλλης *Herfjotr* «Δεσμώτης του στρατού». Πολλές φορές στα σχετικά κείμενα λέγεται ότι οι *Νόρνες* «υφαίνουν» το σχέδιο της μάχης, προγραμματίζοντας κιόλας το τελικό αποτέλεσμα καθώς και τα θύματα της ημέρας. Επιπλέον, ο κατ'εξοχήν θεός του πολέμου της γερμανικής μυθολογίας *Ὅδιν* φέρνει τον τίτλο *hartagud* «θεός των δεσμών».

7. Στην αρχαία Ρώμη το ρόλο των Μοιρών τον παίζουν οι *Parcae*, οι οποίες, καθώς και οι *Μοίρες*, υφαίνουν το ύφασμα της ζωής και του θανάτου των θνητών και είναι έτσι υπεύθυνες για κάθε καλό ή κακό συμβεί στον άνθρωπο, κάτι που καθορίζεται στη γέννησή του. Παρά τις κάποιες φωνολογικές δυσκολίες, σύμφωνα με την παραδοσιακή ετυμολογία η λέξη *parca* προέρχεται από το ρήμα *pariō* «τίκτω» (ΙΕ **per-*/**perə-*), με το οποίο συνδέεται επίσης η λέξη *pars* «μέρος, τμήμα», σχέση ανάλογη με εκείνη της σύνδεσης των λέξεων της ελληνικής που εξετάσαμε ενωρίτερα, *μοῖρα*, *μόρος*, *μέρος*, *βροτός*, *εἰμαρμένη* κλπ¹. Διάφορα ετυμολογικά λε-

1. Το -*ār-* στο *rāriō* είναι δύσκολο να εξηγηθεί. Κανονικά, το ΙΕ *r δίνει στη λατινική *or* (πρβλ. *morior*, σανσκρ. *mriyāte* (<**mṛ-je/o-*), αν και δεν αναμένεται μηδενικός βαθμός της ρίζας σε μεταβατικά ρήματα (αλλά βλέπε επίσης *sāliō*, ελλ. *ἄλλομαι*). Μία άλλη πιθανή εξήγηση είναι ότι τα -*ār-* και -*āl-* αντιπροσωπεύουν την αναμενόμενη εξέλιξη των *or* και *ol* πριν από φωνήεν· έτσι, *rāriō* και *sāliō* από παλαιότερα *poriō και *soliō, από ΙΕ ***pr̥iō* και ***sl̥iō*, αντίστοιχα (βλ. Leumann, *Lateinische Laut- und Formenlehre*, 58 και Sihler, *New comparative grammar of Greek and Latin*, 95).

ξικά (π.χ. Pokorny, Frisk, Chantraine, Ernout-Meillet) προσθέτουν πολλές ετυμολογικά συγγενείς λέξεις από άλλες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες, όπως είναι πόρις και πόρτις «νεχρό ζώο, μοσχάρι» από την ελληνική, το ουαλικό *erthyl* «πρόωρος τοκετός», τχ αρχ. γερμ. *far*, *fargo* και το αγγλοσάξ. *fearr* «ταχύρος», το λιθουαν. *perii* «γέννα, γενιά» και το αρμεν. *oṛi* «μοσχάρι». Χωλώνοντας κάπως τους αυστηρούς φωνολογικούς νόμους της ινδοευρωπαϊκής και της ελληνικής, θα μπορούσαμε να προσθέσουμε εδώ και μία σειρά λέξεων που ανήκουν στο σημασιολογικό πεδίο της ρίζας **per-* / **perə-*, αλλά με ριζικό **perə₃-*, όπως πορεῖν πεπρωμένη κλπ. Στην περίπτωση αυτή, η σύνδεση των δύο ομάδων λέξεων προερχόμενων από τις παραπάνω ρίζες της ινδοευρωπαϊκής είναι μάλλον παρετυμολογική, και έγινε εξ αιτίας της φωνητικής ομοιότητας, αλλά και κάποιας σημασιολογικής συνάφειας ανάμεσά τους. Θα πρέπει να τονίσουμε ότι παρετυμολογικά φαινόμενα δεν αποτελούν τις καλύτερες λύσεις στη μελέτη των ετυμολογικών σχέσεων, ασκούν όμως κάποιες επιδράσεις σε (ημι)ομόηχα λεξήματα κατά τρόπο ώστε η λαϊκή φωντασία να εκλάβει τις ομοιότητες ως βαθύτερη σχέση γενετικής φύσης. Από τη στιγμή που μία τέτοια σύνδεση επιτελεσθεί, η σχέση ενσωματώνεται στο παραγωγικό σύστημα της γλώσσας και στο εξής υπάρχει σύμπλευση ή συμφυρμός των αρχικά ξεχωριστών ριζών. Στην περίπτωση που εξετάζουμε πιστεύω ότι είμαστε μάρτυρες της δυναμικής μιας τέτοιας παρετυμολογικής διαδικασίας. Το τελικό αποτέλεσμα αυτής της σταδιακής διαδικασίας είναι η φωνολογική και σημασιολογική σύγκλιση των δύο ετύμων στην παραγωγή του ειδικού λεξιλογίου που καλύπτει το χώρο του θανάτου και του θνήσκειν. Καθώς παρόμοιες σχέσεις μρτυρούνται σε πολλές γλώσσες της οικογένειας, η παρετυμολογική διαδικασία θα πρέπει να τοποθετηθεί χρονικά στην προδιαλεκτική περίοδο της πρωτοϊνδοευρωπαϊκής, δηλ. πριν τη διάσπαση της πρωτογλώσσας σε ανεξάρτητες γλώσσες.

Μπορούμε λοιπόν να δούμε, στα πλαίσια της προσπάθειας των αρχαίων ινδοευρωπαίων να συλλάβουν και να κατανοήσουν το τόσο αινιγματικό φαινόμενο του θανάτου, την παράλληλη σημασιολογική εξέλιξη όρων παράγωγων των ριζών της ΙΕ *(*s*)*mer-*, **per-* και **perə₃-*. Η σημασιολογική εξέλιξη επιτελείται στο επίπεδο εξειδίκευσης αυτών των όρων ώστε να καλύψουν τον σημασιολογικό-εννοιολογικό χώρο του πεπρωμένου, της μοίρας και του θανάτου. Από όσο μπορούμε να κρίνουμε από τα δεδομένα μέχρι στιγμής, η αρχική σημασιολογική περιοχή είναι «κόβω, τέμνω, χωρίζω, μοιράζω, διανέμω με κλήρο». Η αλλαγή ή εξειδίκευση εντοπίζεται στην πίστη και αντίληψη ότι η ζωή του ανθρώπου είναι κάτι που «κόβεται και ράβεται» από υπερφυσικές δυνάμεις, οι οποίες παρέχουν και όλα τα καλά ή άσχημα τα οποία μπορεί να συμβούν στον άνθρωπο κατά τη

διάρκεια της ζωής του.

Το λέξημα «κόπτω» είναι σε πολλές γλώσσες, και όχι μόνο της ινδοευρωπαϊκής οικογένειας, επικλινές σε σημασιολογικές μετατοπίσεις προς διάφορες κατευθύνσεις, με πιο σπουδαία εκείνη στο χώρο του ιερού, τελετουργικού και θρησκευτικού. Ένα άλλο γνωστό παράδειγμα τέτοιων εξελίξεων είναι η λέξη *τέμενος*, από το ρήμα *τέμνω* «κόπτω» (βλ. και λατ. *templum*), το οποίο αρχικά σήμαινε το μέρος που είχε χαρακτηριστεί ως ιερό με την κοπή δένδρων σ' ένα δάσος, ή την χάραξη (δηλ. κοπή) ορίων που οριοθετούσαν και χαρακτηρίζαν μία περιοχή ως ιερά¹. Το ρήμα *τέμνω* χρησιμοποιείται επίσης και σε τελετές ορκωμοσίας, όπου η φράση *δρακία τέμνειν* αναφέρεται στην πράξη της σφαγής των ορκίων θυμάτων και το διαμελισμό τους ανάμεσα στα συμβαλλόμενα μέρη.

Μία άλλη άποψη είναι ότι το ρήμα *ραγίθ* αρχικά σήμαινε «ανοίγω», και ότι η σημασία «τίκτω» είναι δευτερεύουσα και παράγωγη της έννοιας «ανοίγω», κάτι που βλέπουμε και στο ρήμα της χεττιτικής *ḫa-a-ḫi* με την ίδια σημασία, αλλά όταν χρησιμοποιείται με την αυτοπαθή αντωνυμία *-za* παίρνει τη σημασία «γεννώ, τίκτω»². Εάν υποθέσουμε ότι μία τέτοια σημασιολογική αλλαγή είναι δυνατή για το ρήμα *ραγίθ*, μπορούμε να εντάξουμε το ρήμα (κι επομένως και το ουσιαστικό *ραγα*) στο σημασιολογικό χώρο «περνώ, διαπερνώ· πηγαίνω στην άλλη πλευρά», που είναι η σημασία του ΙΕ **per-*. Κατ' επέκτασιν, θα μπορούσαμε να ισχυρισθούμε ότι οι δύο έννοιες «ανοίγω» και «γεννώ, τίκτω» ανάγονται στη γενικότερη έννοια «περνώ, περνώ στην άλλη πλευρά». Το ότι τελικά η λέξη *ραγα* κατέληξε ν' αποκτήσει τη σημασία «μοίρα» μπορεί να ιδωθεί στο πλαίσιο της ιδέας ότι η γέννηση και ο θάνατος αποτελούν τους δύο πιο σημαντικούς κόμβους *περάσματος* του ανθρώπου, ο ερχομός του στον κόσμο και η αναχώρησή του απ' αυτόν για τον άλλον κόσμο, γεγονός που αποκρυσταλλώνεται στη μυθολογική γλώσσα των Ινδοευρωπαίων με την αμφισημία που παρατηρείται στο λεξιλόγιο αυτής της περιοχής.

Ο χώρος, βέβαια, του λεξιλογίου και ορολογίας πολιτισμικής φύσης είναι επιδεκτικός πολλαπλών επιδράσεων και από πολλαπλές κατευθύν-

1. Κάτι τέτοιο μπορεί, όπως και σήμερα, να γίνει με κοπή δένδρων, εκσκαφή τάφρου γύρω από την χαρακτηριζόμενη περιοχή, ανέγερση προστατευτικού τείχους ή φράχτη, ή ακόμη τη χρήση διακριτικών σημείων τα οποία σηματοδοτούν και διακρίνουν μία περιοχή ως εξαιρετική και μη προσπελάσιμη. Μία τέτοια πρακτική μπορεί, σύμφωνα με κάποια άποψη (βλ., για παράδειγμα, Burkert, *The creation of the sacred*) να έχει βιολογική βάση καθώς παρατηρείται σε ολόκληρο το ζωικό βασίλειο.

2. Παρά την αντίθετη γνώμη του Puhvel (*Hittite etymological dictionary*, s.v. *has(s)-, hes-(s)-*) ότι δεν υπάρχει ετυμολογική σχέση των δύο ρημάτων της χεττιτικής, του *ḫaš(š)-* «τίκτω» και *ḫaš-* «ανοίγω», πιστεύω ότι σε κάποιο επίπεδο, ίσως εκείνο της παρετυμολογίας, υφίστατο κάποια μορφή τέτοιας σχέσης.

σεις με εξίσου πολλαπλά αποτελέσματα. Στην περίπτωση του λατ. *parca*, για παράδειγμα, βλέπουμε τις ίδιες σχέσεις αλληλεξάρτησης και αλληλεπίδρασης που έχουμε στις *Μοῖρες* της ελληνικής, δηλ. μοίρες που καθορίζουν το μέλλον του ανθρώπου και μοίρες ως μητέρες, μορφές θεοτήτων τοκετού (πρβλ. *Ειλείθουια*)¹. Έτσι, στη Ρώμη μιλούμε για *matres familiae* και *matres parcae*, αναφέραμε πιο πάνω το διπλό ρόλο των Νορνών από τον κλάδο της γερμανικής, ενώ στις σλαβικές γλώσσες έχουμε τη μορφή της θεάς-μοίρας *Roženica* (από το ρήμα *roditi* «γεννώ, τίκτω»)², καθώς επίσης και άλλες μορφές που συνδυάζουν τις δύο έννοιες της γέννησης και της μοίρας, όπως το σερβικό *Sudnice, Sudjenice*, με διάφορες παραλλαγές σε άλλες νότιες σλαβικές γλώσσες. Και εδώ, η βασική ιδέα είναι η αντίληψη ότι η μητέρα παρέχει μαζί με τα καλά επίσης και ό,τι κακό συμβεί στη ζωή μας. Σε πολλές βόρειες σλαβικές γλώσσες συναντούμε τον όρο *udělnicī* «Διανομεύς», ακριβώς όπως και η *Νέμεσις* ή η *Μοῖρα* της ελληνικής. Η ύπαρξη πολλών συνώνυμων όρων για τη μοῖρα και το θάνατο ενδεικνύει τις διάφορες πτυχές της ιδέας της μοίρας και του θανάτου. Χωρίς αμφιβολία, πολλοί από τους όρους αυτούς είναι παλαιοί και ανάγονται στη (μυθο)ποιητική γλώσσα της προδιαλεκτικής περιόδου, της πρωτοϊνδοευρωπαϊκής³.

1. Είναι αξιοσημείωτο ότι το όνομα *Ειλείθουια* παράγεται από το ρήμα *ἐλείθω*, ακριβώς όπως και το λατινικό *Fortuna* παράγεται από το ρήμα *ferō*, δηλ. η βασική ιδέα είναι η μητέρα που φέρνει το παιδί στον κόσμο.

2. Όπως και με τον λατινικό όρο *fātum*, του οποίου η κυριολεκτική σημασία είναι «αυτό που έχει λεχθεί» κι επομένως «μοῖρα, πεπρωμένον», έτσι και της *Roženica* η απόφαση λέγεται *porokū* ή *rokū* πρβλ. αρχ. εκκλ. σλαβ. *reka* «ομιλώ», λιθουαν. *reki* «φωνάζω δυνατά», απ' όπου και το ελλην. *ρεκάζω*. Η ομοιότητα με τη λατινική λέξη βρίσκεται επίσης στο γεγονός ότι και οι δύο όροι προσωποποιούνται, *Fātum* και *Narokū*, και έχουν το δικό τους λειτουργικό και τελετουργικό πεδίο (βλ. Güntert, *Kalypso*, 248-49, και Schrader, *Reallezikon der indogermanischen Aleriumskunde*, 2ος τόμ., 292-93).

3. Ένας άλλος σημασιολογικός χώρος ο οποίος αποτελεί εστία για την παραγωγή όρων με τη σημασία «χρόνος χρονική μοῖρα, δηλ. μετρημένος χρόνος» είναι εκείνος του «μετρώ». Ο Leonard Palmer (*TPS* 1950, 149-68) έχει μελετήσει τέτοιο λεξιλόγιο που βασίζεται στη ρίζα **med-* «μετρώ» μία ρίζα που προσφέρει σειρά όρων στο χώρο της θρησκείας και των κοινωνικών θεσμών της ινδοευρωπαϊκής, όπως οι ακόλουθοι: λατ. *modus*, ουμβρικό *mešaius*, οσχ. *meiddiss* «ιουδex», αρχ. ιρλ. *midíur* «κριτής, δικαστής», *mess* «κριση», και αρχ. αγγλ. *method* με τη σημασία «αυτό που έχει μετρηθεί, δηλ. μοῖρα», κάτι που μας θυμίζει την παρόμοια χρήση του ιρλανδικού *fé*, ράβδος με την οποία μετρούσαν το πτώμα του νεκρού πριν την ταφή, και από όπου προήλθε η μεταφορική έκφραση «μέτρησαν κάποιον με το *fé*, κάποιος πέθανε». Η ρίζα **med-* στις βαλτο-σλαβικές γλώσσες αναπτύσσει την τεχνική σημασία «χρόνος, έτος», όπως οι λέξεις της λιθουανικής *mėtas, mėstas, matuoti* «μετρώ», αρχ. εκκλ. σλαβ. *měra* «μέτρον» (βλ. επίσης το αλβ. *moi* «έτος»). Με ανάλυση της ρίζας **med-* σε **mē-d-*, θα μπορούσαμε ίσως να

8. Στο πλαίσιο της συζήτησης της ινδοευρωπαϊκής ρίζας **per-* «περ-νώ» και το σχετικό λεξιλόγιο που αναλύσαμε πιο πάνω, νομίζω ότι πρέπει να προστεθεί και μία σειρά άλλων λέξεων που φαίνεται να ανήκουν ετυμολογικά στην κατηγορία αυτή, και ιδιαίτερα την ομηρική λέξη *πείραρ*, η οποία έχει κάποια σχέση με τους άλλους όρους της παρούσας μελέτης. Στα ομηρικά έπη η λέξη απαντάται συνήθως στον πληθυντικό *πείρατα* και με τη σημασία «δεσμοί», π.χ. στη ραψωδία μ της *Οδύσσειας* στο επεισόδιο των Σειρήνων. Σε άλλες περιπτώσεις η λέξη χρησιμοποιείται σε εκφράσεις του τύπου *δλέθρου πείρατα* (Z 143, H 402 κ.α.), εκφράσεις που νομίζω αποτελούν περιφράσεις για το θάνατο ή την καταστροφή. Με συμφυρμό των ομηρικών φράσεων *δλέθρου πείρατα* και τέλος *θανάτοιο*, ο Πίνδαρος κατασκεύασε *πείραρ θανάτου* (Ολ. I 31).

Όσο για τη μορφολογία της λέξης *πείραρ*, ο πρωτοτύπος είναι **per-* *Par*, ετερόκλιτο ουσιαστικό, ετυμολογικά συγγενές με το σανσκρ. *rāg-vaṇ-* «κόμβος, δεσμός, άρθρωση», καθώς και με το *rāgvaṇa-* «όρος, βουνό» (ή ακόμη *rāguṣ-*, *ragu-*, βλ. Hoffmann, 24 και Watkins, 530)¹. Και στην ελληνική και στην σανσκριτική οι λέξεις παρουσιάζουν την ίδια μορφολογία και έχουν το παρχωγικό πρόσφυμα *-*mr-* και *-*mon-/-mḥ-*, που είναι χαρακτηριστικό των ετερόκλιτων τύπων γενικά. Πιστεύω ότι παρετυμολογικά η λέξη *πείραρ* είχε συνδεθεί (στο λειτουργικό επίπεδο) με λέξεις που παρουσιάζουν κάποια φωνητική και σημασιολογική ομοιότητα, αλλά προέρχονται από διαφορετική βάση, όπως *πορείν*, *πέπρωται* και *πεπρωμένη*. Είναι, νομίζω, η ίδια παρετυμολογική διχδικασία που συνοπτικά είδαμε και πιο πάνω.

9. **Συμπέρασμα.** Η μελέτη της μεταφορικής γλώσσας των αρχαίων Ινδοευρωπαίων μπορεί να μας αποκλύψει σημαντικές πτυχές των κοινωνικών, πολιτισμικών, θρησκευτικών και μυθολογικών πεποιθήσεων των λαών που χρησιμοποιούν αυτές τις γλώσσες. Αναμφίβολα, μερικά από αυτά τα στοιχεία είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των επιμέρους γλωσσικών παραδόσεων και λαών ή εξελίξεις της μεταδιαλεκτικής περιόδου της ινδοευρωπαϊκής. Είναι επίσης αλήθεια ότι, καθώς η γλώσσα αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι του συνόλου της ζωής και δράσης ενός λαού, μερικές από τις μεταφορικές και ευφημιστικές εκφράσεις που εξετάσαμε σ' αυτή τη μελέτη αντικαθρεφτίζουν ιδιαιτερότητες και ιδιομορφίες των επιμέρους

προσθέσουμε στην ίδια λεξιλογική οικογένεια όρους που έχουν σχέση με νοητικές διαδικασίες, όπως «σκέπτομαι» κλπ., π.χ. *μητις*, *μέτρον*, σανσκρ. *mātiḥ*, λατ. *mētior*, κ.ά. Σε τελική ανάλυση, «το σκέπτεσθαι» δεν είναι παρά ένας καλομετρημένος υπολογιστής.

1. Για πιο αναλυτική συζήτηση της ετυμολογίας και χρήσης της λέξης *πείραρ*, σε σχέση και με την σανσκριτική λέξη, βλ. Bergren, *The etymology and usage of πείραρ in early Greek poetry*, και Northdurft, *Glotta* 56 (1978), 25-40.

κοινωνιών της ινδοευρωπαϊκής οικογένειας. Από το άλλο όμως μέρος, με τη βοήθεια της συγκριτικής μεθόδου, είναι δυνατό να αναγάγουμε στην προδιαλεκτική περίοδο της πρωτοϊνδοευρωπαϊκής πολλά στοιχεία τα οποία αποτελούν τα μοντέλα για περαιτέρω εξελίξεις και διαφοροποιήσεις. Πιστεύω ότι το περισσότερο από το υλικό που συζητήσαμε αποτελεί κοινή κληρονομιά όλων των Ινδοευρωπαίων, καθώς τα στοιχεία προέρχονται από γλώσσες και παραδόσεις που είναι γεωγραφικά απομακρυσμένες ή μία από την άλλη και είναι αδύνατος ο δανεισμός ή αλληλεπίδραση.

Θα πρέπει, βέβαια, να τονισθεί ότι η ανασύνθεση παλαιότερων φάσεων στοιχείων πολιτισμού, θεσμών και πεποιθήσεων, αν και επιτελείται με τα ίδια μέσα, δεν είναι ούτε το ίδιο εύκολη αλλά ούτε και συμπίπτει πάντοτε με τη γλωσσική ανασύνθεση. Η γλωσσική ανασύνθεση βασίζεται σε αυστηρούς κανόνες και προδιγραφές που υπαγορεύονται από σειρά επαληθεύσιμων παρατηρήσεων, στην περίπτωση όμως πολιτισμικής ανασύνθεσης τέτοιοι κανόνες δεν είναι πάντοτε δυνατοί. Οι καλύτερες περιπτώσεις είναι όταν υπάρχει κάποια συμφωνία σε μορφή και περιεχόμενο. Όμως η πραγματικότητα δεν είναι τόσο απλή. Μάλιστα πολλές φορές, ενώ υπάρχει ασυμφωνία στο γλωσσικό υλικό των υπό σύγκριση γλωσσών, στο περιεχόμενο, δηλ. στο εννοιολογικό και σημασιολογικό επίπεδο, υπάρχει συμφωνία. Για το λόγο αυτό η συγκριτική μέθοδος θα πρέπει να αφήνει περιθώρια ελιγμών στο χειρισμό των δεδομένων. Αυτό είναι ένα σημαντικότερο μεθοδολογικό πρόβλημα το οποίο δυστυχώς δεν γίνεται πάντοτε κατανοητό από τους ειδικούς επιστήμονες¹.

Ένα άλλο σημείο το οποίο θα πρέπει να προσεχθεί ιδιαίτερα από τον συγκριτικό φιλόλογο είναι η δύναμη και ο ρόλος της ονοματοποιίας στη δημιουργία ομόηχων ή σχεδόν ομόηχων όρων που αναφέρονται στην ίδια ιδέα, καθώς επίσης και στη δημιουργία συνώνυμων ή σχεδόν συνώνυμων γλωσσικών εκφράσεων. Η μυθοποιία ακολουθεί τη δική της πορεία, η οποία δεν είναι αναγκαστικά ίδια με εκείνη της «καθαρής ετυμολογίας». Τα όρια ανάμεσα σε ρίζες, φωνήματα, μορφήματα και πράγματα αυτού του είδους είναι στο χώρο και το επίπεδο της μυθοποιίας πολύ συχνά ασφή. Υπάρχει μεγάλη ελευθερία κινήσεων μεταξύ τέτοιων ορίων, πολλές φορές παραβιάζοντας νόμους και περιορισμούς που άλλα επίπεδα γλωσσικής ανάλυσης επιβάλλουν, όπως είναι φωνητικοί, φωνοτακτικοί, μορφολογικοί κλπ. κανόνες. Η μυθοποιία, βέβαια, οδηγεί -εάν δεν είναι η ίδια- στη γλωσσοποιία, στην κυριολεκτική σημασία της λέξης (βλ. Güntert 1919, και ιδιαίτερα 1914). Έτσι, το καθήκον του συγκριτικού γλωσ-

1. Για κάποιες λεπτομέρειες πάνω στο θέμα αυτό, βλέπε το άρθρο μου στη Δαυδώνη: *Φιλολογία* 24 (1995), ιδιαίτερα σελ. 11-12.

σολόγου και φιλόλογου ο οποίος διερευνά την (μυθο)ποιητική γλώσσα είναι να ανακαλύψει τα μεθοδολογικά μέσα τα οποία είναι αναγκαία προκειμένου να κατανοήσει τη μυθοπλαστική και γλωσσοπλαστική ικανότητα της ανθρώπινης γλώσσας. Η παραδοσιακή ετυμολογία πληροί τις περισσότερες προϋποθέσεις για ένα τέτοιο έργο, χρειάζεται όμως να απελευθερωθεί από κάποιες, δικαιολογημένες άλλωστε, προκατάληψη σχετικά με τη λειτουργική δύναμη της παρετυμολογίας και της γλωσσοπλαστικής ικανότητας της ποιητικής γλώσσας. Νομίζω ότι αυτό το έργο είναι επιτεύξιμο, ιδιαίτερα χτίζοντας στα θεμέλια που έχουν ρίξει με το ερευνητικό τους έργο φυσιογνώμες όπως ο Otto Schrader, ο Carl Darling Buck, ο Emile Benveniste, ο Calvert Watkins, καθώς και το πρόσφατο μνημειώδες έργο των Thomas Gamkrelidze και Vyacheslav Ivanov.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Alexiou, M. 1974. *The Ritual Lament in Greek Tradition*. Cambridge.
- Anttila, R. 1972. The Pitfalls of *ananke*. *Die Sprache* 18, 34-43.
- Barber, E.J.W. 1991. *Prehistoric Textiles. The Development of Cloth in the Neolithic and Bronze Ages, with Special Reference to the Aegean*. Princeton.
- Benveniste, E. 1969. *Le vocabulaire des institutions indo-européennes*. Paris.
- Bergren, A.L.T. 1975. *The Etymology and Usage of πείραχρ in Early Greek Poetry*. American Classical Studies, Number 2.
- Bianchi, U. 1953. ΔΙΟΣ ΑΙΣΑ. *Destino, uomini e divinità nell' epos, nelle teogonie e nel culto dei Greci*. Rome.
- Buck, C.D. 1949. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago.
- Burkert, W. 1985. *Greek Religion*. Cambridge: Massachusetts.
- . 1996. *The Creation of the Sacred. Tracks of Biology in early Religion*. Cambridge, Mass./London.
- Chantraine, P. 1698-80. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*. Paris.
- Dietrich, B.C. 1964. *Death, Fate, and the Gods: The Development of a Religious Idea in Greek Popular Belief and in Homer*. London.
- Frisk, H. 1960-72. *Griechisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg.
- Gamkrelidze, Th. V. & V.V. Ivanov. 1994. *Indo-European and the Indo-Europeans*. (μετάφραση από τη ρωσική έκδοση του 1984). Berlin/New York.

- Güntert, H. 1914. *Über Reimwortbildungen im Arischen und Altgriechischen. Eine sprachwiss. Untersuchung.* Heidelberg.
- . 1919. *Kalypso. Bedeutungsgeschichtliche Untersuchungen auf dem Gebiet der indogermanischen Sprachen.* Halle.
- Hoffmann, K. 1974. Ved. *dhānuṣ-* und *páruṣ-*, *Die Sprache* 20, 15-25.
- Janko, R. 1992. *The Iliad: A Commentary.* Vol. IV: books 13-16. Cambridge.
- Joseph, B.D. 1982. The Source of Ancient Greek *τολύπη*. *Glotta* 60, 230-34.
- Kirk, G.S. 1990. *The Iliad: A Commentary.* Vol. II: books 5-8. Cambridge.
- Krause, W. 1936. Die Ausdrücke für das Schicksal bei Homer. *Glotta* 25, 143-152.
- . 1949. Zeus und Moira bei Homer. *Wiener Studien* 64, 10-52.
- Leumann, M. 1977. *Lateinische Grammatik.* Vol. 1: Laut- und Formenlehre. München.
- Lattimore, R. 1962. *Themes in Greek and Latin Epitaphs.* Urbana: Illinois.
- Lee, D.J.N. 1961. Homeric *κῆρ* and others. *Glotta* 39, 191-207.
- Leitzke, E. 1930. *Moira und Gottheit im alten griechischen Epos.* Göttingen.
- Mayrhofer, M. 1953-80. *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen.* Heidelberg.
- Nothdurft, W. 1978. Noch einmal *Πείραρ/Πείρατα* bei Homer. *Glotta* 56, 25-40.
- Oertel, H. 1942. *Euphemismen in der vedischen Prosa und euphemistische Varianten in den Mantras.* (Sitzungsberichte d. Bayerischen Akad. d. Wissenschaften, Philosophisch-historische Abteilung, 1942, Heft 8).
- Oldenberg, H. 1923. *Die Religion des Veda,* 3./4. Aufl., Stuttgart.
- Onians, R.B. 1951. *The Origins of European Thought.* Cambridge.
- Osthoff, H. 1899. Allerhand zauber etymologisch beleuchtet: 2. Aind. *bráhma*, air. *bricht*: aisl. *bragr*; lat. *fōrma*, *BKIS* 24, 113 x.e.
- Palmer, L.R. 1950. The Indo-European Origins of Greek Justice. *TPS* 1950, 149-168.
- Pokorny, J. 1959. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch.* Tübingen & Basel.
- Puhvel, J. 1981. *Analecta Indoeuropaea (IBS 35).* Innsbruck.
- . 1991. *Hittite Etymological Dictionary.* Vol. 3: Words beginning with H. Berlin -New York.

- Rohde, E. 1925. *Psyche. The Cult of Souls and Belief in Immortality among the Ancient Greeks*. Chicago.
- Scheid, J. & J. Svenbro. 1994. *Le métier de Zeus: Mythe du tissage et du tissu dans le monde gréco-romain*. Paris.
- Scheftelowitz, I. 1912. *Das Schlingen-und Netzmotif im Glauben und Brauch der Völker*. Giessen.
- Schmitt, R. 1967. *Dichtung und Dichtersprache in indogermanischer Zeit*. Wiesbaden.
- Schrader, O. 1917-23, 1929. *Reallexikon der indogermanischen Altertumskunde*. (her. von A. Nehring). Berlin & Leipzig.
- Sihler, A.L. 1995. *New Comparative Grammar of Greek and Latin*. Oxford.
- Steinbach, E. 1931. *Der Faden der Schicksalsgottheiten*. Mittweda.
- Thieme, P. 1952. *Studien zur idg. Wortkunde und Religionsgeschichte*. Berlin.
- . 1953. *Die Heimat der idg. Gemeinsprache*. Wiesbaden.
- Watkins, C. 1995. *How to Kill a Dragon. Aspects of Indo-European Poetics*. Oxford.
- Wierzbicka, A. 1992. *Semantics, Culture, and Cognition. Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations*. Oxford.

ON SOME METAPHORS AND EUPHEMISMS OF DEATH IN ANCIENT GREEK AND INDO-EUROPEAN

A S u m m a r y

The paper discusses a number of metaphorical and euphemistic expressions for death and dying in ancient Greek and other old Indo-European languages. More specifically, the focus of this study is the motif of fate as spinner and a series of related concepts emanating from this basic idea. There are three main semantic fields that provide a rich terminology and relevant imagery with respect to the central point of this paper: (a) terms deriving from underlying meaning «cut, divide, distribute», (b) terms from the meaning «spin, weave, sew», and (c) terms deriving from basic meaning «pass, go to the other side». These three semantic fields function as central poles in the creation of vocabulary extremely important for the religious, social, and cultural beliefs of the ancient Greeks and of other Indo-European peoples. We observe in such lexemes an interesting semantic shift from the original meaning to the area of terms designating fate and death. The point is made that in the creation of vocabulary of cultural content sometimes folk etymology may exert an especially powerful influence in making associations that «pure» etymology would not be able to make. An additional point made is that poetic language, or better mythopoetic language, is another factor that may offer answers to some of the questions we face when dealing with issues of cultural and diachronic semantics.

George K. Giannakis

